
Pomenski opisi v novejših slovenskih terminoloških slovarjih

Marjeta Humar

Članek obravnava pomenske opise v novejših slovenskih terminoloških slovarjih glede na nastavitev iztočnic, informativnost, stilne in pravopisne značilnosti.

The article analyses meaning descriptions in recent Slovene terminological dictionaries with regard to selection of headwords, information provided, and stylistic and orthographic characteristics.

Uvod

Prispevek obravnava problematiko pomenskega opisovanja terminov v novejših slovenskih terminoloških slovarjih. Za to sem se odločila, ker je slovaropisna dejavnost zmeraj potrebna, nujna pa ob spremembah gospodarskega in družbenega sistema, kar doživlja Slovenija v času prilagajanja Evropi, smiselna pa le takrat, če slovar da strokovno in jezikovno ustrezno informacijo.

Po osamosvojitvi je pri nas izšlo veliko strokovnih slovarjev,¹ ki so se začeli izdelovati še v času, ko je bila Slovenija del Jugoslavije, končani in izdani pa so bili po letu 1990. Tako množica izdanih strokovnih slovarjev ne kaže na to, da je osamosvojitve vplivala na skrb za strokovno izrazje, ampak da jo je zelo okrepila. Slovenski slovaropisci in strokovnjaki so na tem področju vseskozi delovali, saj je strokovno izrazje pomembno za razvoj strok in znanosti ter za uspešne in enakopravne poslovne, znanstvene in strokovne stike.²

Naši terminološki slovarji so večinoma izvorno slovenski, se pravi delo slovenskih avtorjev.³ Leksikoni, enciklopedije in tudi kateri od slovarjev, ki jih izdajajo

¹ Humar, M., 1998: *Slovensko strokovno slovaropisje v obdobju po osamosvojitvi*, v zborniku: Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje, ZRC SAZU, Ljubljana, str. 19–26.

² Strokovno izdelani slovarji naj bi bili v pomoč pri prevajanju standardov, evropske zakonodaje. Slovenci smo svoj jezik premalo zaščitili. Zakon o slovenskem jeziku žal še ni bil sprejet, čeprav je že več let pripravljen za državnozbornsko obravnavo. Strah vzbujajo nekateri prevodi standardov, ki so sicer v slovenskem jeziku, duh pa je angleški, npr. *quality management* prevajajo z *vodenje kvalitete* ipd. Kvaliteta je lastnost, te se ne da voditi. Ustreznejši prevod bi bil *zagotavljanje kvalitete* ipd.

³ Najpomembnejša slovaropisna vzpodbuda na Slovenskem izhaja zlasti iz dela za SSKJ, ki je trajalo skorajda petdeset let, pa tudi iz dela za Splošni tehniški slovar. Avtorji večine razlagalnih strokovnih slovarjev so sodelovali kot svetovalci za strokovno izrazje pri SSKJ ali pa so si kot sodelavce pridobili

komercialne knjižne založbe, so največkrat prevedeni. Ti slovarji so izdelani hitreje kot izvorni slovenski, vendar se v njih pojavljajo različni problemi: ne zajamejo vsega slovenskega strokovnega izrazja, ker niso izdelani na podlagi izpisov iz slovenskih del, zlasti pa ne sopomenskih in starejših poimenovanj. Če kot prevajalci ali s prevajalci ne sodelujejo strokovnjaki določene stroke, so lahko navedeni slovenski ustrezniki, ki jih stroka ne uporablja, saj so kar »prevedeni«. Zelo pogosto je slovar ali leksikon, ki ga založba kupi v tujini, že zastarel.⁴

Pred časom je bil npr. izdan prevedeni gastronomski slovar,⁵ vanj so bila samo deloma vključena poimenovanja za jedi, značilne za Slovenijo, tujih, nam neznanih jedi pa je zelo veliko, kar močno zmanjšuje njegovo uporabnost, enako velja za leksikone, enciklopedije. Enciklopedija mode Georgine O'Hara,⁶ ki jo je odlično prevedla in priredila Breda Rajar, slovaropisno pa uredila avtorica tega članka, vsebuje zelo veliko podatkov o svetovni modi, premalo pa je dodanega o slovenski.⁷ Novi Pavisov leksikon gledališkega izrazja⁸ npr. prav tako ne odseva slovenskih pogledov na gledališče, ampak izključno poglede avtorja, torej je to avtorski slovar v najožjem smislu te oznake.

Dober izvorni terminološki slovar je tako kot slovar knjižnega jezika ali narečja tudi slovar kulture (duhovne ali tehnične) in zgodovine naroda. Tak slovar lahko izdelata skupina domačih strokovnjakov. Ker strokovni slovar obravnava izrazje kot besedje določene stroke in kot besedje sploh, morajo v njej sodelovati strokovnjaki določene stroke in leksikografi. Izdelava dobrega izvirnega terminološkega slovarja poteka v več fazah: določitev ciljne skupine uporabnikov, določitev namena, obsega, tipa, zbiranje gradiva, oblikovanje kartoteke podatkov, izdelavo geslovnika, t. j. izbiro terminov, ki bodo iztočnice ali podiztočnice v slovarju, slovaropisno obdelavo iztočnic in izdelavo slovarskih člankov. To delo je dolgotrajno. Pri vseh fazah morajo sodelovati strokovnjaki obeh že imenovanih strok.⁹

slovaropisne strokovnjake, ki so bili soavtorji SSKJ. Ti slovarji po kvaliteti močno presegajo tiste, kjer so strokovnjaki določene stroke napisali slovar sami ali pa so ga kvečjemu dali jezikovno pregledati slovenistu. Od slovarjev, ki so nastali zunaj tega kroga, jih le nekaj ustreza osnovnim načelom slovaropisja. Taki slovarji imajo veliko več pomanjkljivosti: ne vsebujejo osnovnih slovničnih podatkov, slovaropisni sistem je pogosto natrgan ali pa ga sploh ni.

⁴ Trditev v veliki meri velja tudi za *Knaurov Veliki splošni leksikon*, ki ga je izdala DZS, Ljubljana 1997, in je bil deležen razmeroma kritičnega sprejema (prim. zlasti časopisne članke).

⁵ Neiger, E., 1997: *Kulinarčni slovar v šestih jezikih* (slovensko-nemško-francosko-angleško-špansko-italijanski), prevedla Nika Valjavec, Založba Mladinska knjiga.

⁶ O'Hara, G., 1994: *Enciklopedija mode 1840–1990*, prevedla in priredila Breda Rajar, DZS, Ljubljana.

⁷ Založbe se pri nakupu določenega dela v tujini izogibajo dodatnim stroškom, ki bi jih prineslo dopolnjevanje z domačim gradivom.

⁸ Pavis, P., 1997: *Gledališki slovar*, prevedel Igor Lampret, Knjižnica Mestnega gledališča ljubljanskega.

⁹ Pri slovarjih, ki se izdelujejo v Sekciji za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, sodelujejo zunanji in notranji strokovnjaki. Delo za terminološki slovar je specifično in ga pravila financiranja Ministrstva za znanost in tehnologijo kljub večletnemu pojasnjevanju vodstva Inštituta in Znanstvenoraziskovalnega centra ZRC SAZU ne zaobjemajo. Vseskozi je problematično dejstvo, da v skupinah za posamezni slovar prevladujejo zunanji sodelavci. Tako za to dejavnost ni pravih finančnih sredstev. Uradniško gledanje onemogoča hitrejšo delo, saj od vrhunskih strokovnjakov in znanstvenikov ni mogoče pričakovati samo zastojnega dela. Inštitut pa jim lahko povrne samo materialne stroške.

Gledališki slovar,¹⁰ ki ga izdeluje Sekcija za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, bo npr. vseboval iztočnice **ljudski igravec**, **ljudska igra**, **amater**, **diletant**, **ljubitelj**. Iz opisov bo razvidno, kako so Slovenci razumeli te izraze v določenih obdobjih ali kaj jim zdaj pomenijo. **Diletant** ima danes negativni prizvok, pred vojnama je bil le sopomenka za sodobno besedo **ljubitelj**, **ljudski igravec** pomeni v slovenščini nekaj drugega kot v nekdanji Sovjetski zvezi ipd. **Lektor** bo predstavljen v pomenu, ki ga ima (samo) v slovenskem gledališču: *strokovnjak za jezikovno in govorno podobo ugledališčenega besedila*. Razlago navadno vsebinsko dopolnjujejo označevalniki. Označevalniki in razlage naj bi dali popolno informacijo o pomenu termina v določenem govornem in kulturnem okolju. V Gledališkem slovarju ima npr. **desna** označevalnik v evropskem gledališču, ko pomeni *desna stran, gledano iz dvorane na oder*; označevalnik v angleškem gledališču, če pomeni *desna stran, gledano z odra v dvorano*.

Na podlagi gradiva in vedenja dobrih poznavalcev izdelan slovar prikaže tudi izrazje, ki je značilno za določen jezik, ni pa pomembno s stališča kakega drugega jezika ali stroke: dereza **avčinka** je po gorniškem slovarju,¹¹ ki se prav tako izdeluje na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, *dvodelna deseterka, prilagodljiva velikosti podplata, imenovana po gorniku Francetu Avčinu*; **skalaš** zgod. član alpinističnega kluba Skala.

Izvirni slovenski terminološki slovarji so različni: s slovensko razlago in brez tujejezičnih ustreznikov, s slovensko razlago in tujejezičnimi ustrezniki, nerazlagalni slovarji s tujejezičnimi ustrezniki. Vrsta slovarja¹² je odvisna zlasti od stroke: slovarji starih, uveljavljenih strok, začeti že pred desetletji (medicina, veterina, kmetijstvo, Splošni tehniški slovar), so najpogosteje razlagalni in brez tujih ustreznikov. Slovarji strok, ki se zdaj močno razvijajo in katerih izrazje prihaja iz tujejezičnih okolij, zlasti anglo-ameriškega, so ali razlagalno-prevodni, kar pomeni, da so termini v njih pomensko opisani, navedeni pa so tudi tuji ustrezniki (računalništvo, papirništvo, metalurgija, gumarstvo, reševanje iz plazov¹³), ali pa se k slovenskim poimenovanjem navajajo samo tuji ustrezniki, zlasti pri strokah, kjer je medjezikovno sodelovanje zlasti v zadnjem času zelo pogosto, npr. kriminalistika, letalstvo, ter slovarji strok, ki se zdaj prilagajajo novim ekonomsko-političnim razmeram, npr. pravo, carina, komuniciranje, navadno vsebujejo samo tujejezične ustreznike za slovenski izraz, ne pa razlag. Ti slovarji so potrebni za mednarodno komunikacijo ali za to, da se namesto tujega uveljavi domači izraz, zato so samo dvo- ali večjezični in nerazlagalni.

¹⁰ Pri izdelavi slovarja sodelujejo (navedeno po abecedi): Miran Herzog, Marjeta Humar, Slavka Lokar, Blaž Lukan, Edi Majaron, Janko Moder, Viktor Molka, Katja Podbevšek.

¹¹ Pri njem sodelujejo (navedeno po abecedi): Marjeta Humar, Stanislav Jurca, Stanko Klinar, Binc Mlač, Franci Savenc, Pavle Šegula, Albin Vengust, Bojan Zupet in drugi.

¹² Humar, M., 1998: *Slovensko strokovno slovarpisje v obdobju po osamosvojitvi*, v zborniku: Slovensko naravoslovno-tehnično izrazje, ZRC SAZU, Ljubljana, str. 19–26.

¹³ Šegula, P., 1995: *Sneg in plazovi*, Gorska reševalna služba pri Planinski zvezi Slovenije, Ljubljana.

Razlage kot opisi pomenov v slovarju predstavljenih terminov so temeljni element vsakega razlagalnega slovarja. Tipi razlag in tehnika razlaganja so opisani v marsikaterem tujem slovaropisnem priročniku, kljub temu pa je prav oblikovanje razlage najtežji del slovaropisja. Razlaga mora natančno opisati nejezikovno dejstvo, ki ga poimenuje termin, biti mora kar se da kratka, razumljiva strokovnjaku in nestrokovnjaku, izražena z nevtralnimi knjižnim in strokovnim izrazjem, ki pa mora biti v slovarju pojasnjeno, razlaga mora ločiti pomene terminov na isti ravni med seboj, nadpomenke od podpomenk, sopomenke in protipomenke. Razlaga je navadno tudi normativno sredstvo. Navaja se pri bolj uporabljenih strokovno in jezikovno ustreznih terminih (Papirniški terminološki slovar, Gumarski slovar¹⁴), pri s teh stališč manj ustreznih terminih se navajajo samo sinonimi.

Sestavin pomena je več, poimenovanja zanje so različna: označujoče, imenovano tudi designat, denotat, referent ipd., konotacija in področje rabe. Tisto zunajjezikovno, kar poimenuje beseda ali besedna zveza, pa je designat, referend, označeno ipd. Termin je označujoče za označeno, kar obstaja zunaj jezika. Enako vrednost ima tudi slovarska razlaga, tudi ta je označujoče, vendar na nadbesedni ali besednozvezni, t. j. povedni ravni. Termin je beseda ali besedna zveza, razlaga je poved, navadno nestavčna.

Slovaroslovje deli razlage na: *polnopomenske* oziroma *vsebinske*, *naštevalne* (*enumerativne*), *sintetične* in *analitične*.¹⁵ Klasična razlaga je *vsebinska*. Zanj velja načelo *per genus proximum et differentiam specificam*, kar pomeni, da je nosilna beseda razlage prva nadpomenka,¹⁶ k njej se dodajajo razlikujoče lastnosti. Ta razlaga se imenuje tudi *enakostna* ali *ekvivalentna*, ker se lahko, ne da bi se spremenil smisel, vstavi v poved namesto termina. V *naštevalni razlagi* so naštete podpomenke, ki jih pokriva iztočnica. *Sintetična razlaga* opisuje pojem, ki je vrstno ime, z lastnostmi, značilnimi za vse podpomenke. *Analitična razlaga* navaja vrste. Podpomenke so v razlagi navedene in opisane so razlike med njimi. Pri posebnem tipu nastavljanja iztočnic so t. i. *posredne*¹⁷ ali *sklicevalne razlage*.

Tipi in analiza razlag v sodobnih slovenskih terminoloških slovarjih

Način razlaganja je odvisen od različnih dejavnikov.

Nastavitev iztočnice:

1 Iztočnica je termin v celoti, je eno- ali večbesedna: **občutljivost barve**, **obrezek**, **obrezovalnik**, **obrobna valovitost**, **obrobnik** (Papirniški terminološki

¹⁴ Lcben - Pivk, T., in terminologi, 1995: *Gumarski slovar*, Sava Kranj, Razvojno-tehnološki inštitut, Kranj.

¹⁵ Masár, I., 1991: *Príručka slovenskej terminológie*, Veda, Bratislava, str. 64–71.

¹⁶ Vidovič - Muha, A., 1988: *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zložen*, Ljubljana.

¹⁷ Poimenovanje je uvedel *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, prim. Uvod str. XXIII, DZS, Ljubljana 1994.

slovar¹⁸), **vroča točka, vroči kanal, vroči atom, vroča celica, držalna vzmet, boben za cevi** (Pojmovnik jedrske tehnike in varstva pred sevanji¹⁹); iztočnice so razvrščene po absolutni abecedi²⁰ ali po pojmovnih sklopih. Pri tem tipu razlagalnih slovarjev so najpogostejše *polnopomenske razlage*.

Ta način prikazovanja je s stališča celovitosti termina ustrezen, vendar ga mora slovarnik dopolniti še z drugimi tipi iztočnic, ki jih imenujem *informativne* in omogočajo iskanje informacij, če uporabnik ne ve natančno, katere besede sestavljajo termin. Npr.: v Papirniškem terminološkem slovarju so iztočnice termini v celoti: **anaerobno čiščenje odvečne vode, antikorozijski papir, dvovaljna gladilna stiskalnica, papir brez pepela, Pandijev kuhalnik** ipd. Slovar ne vsebuje informativnih iztočnic, zato mora uporabnik termin poznati – vedeti mora vsaj to, katera beseda je prva pri večbesednem poimenovanju. Če ne ve, da je kuhalnik Pandijev, ga ne more hitro najti. V slovarju Sneg in plazovi²¹ so iztočnice termini v celoti, navajajo pa se tudi informativne iztočnice, kar zvečuje preglednost in informativnost slovarja. Iztočnice so npr.: **prebojni profil, prikrita nevarnost plazov, profil snežne odeje**, ki imajo slovnične in normativne podatke, opise pomenov in tuje ustreznike, pa tudi informativne, ki se navajajo na abecedno ustreznih mestih in nimajo nobenih slovaropisnih podatkov: **profil, prebojni**, glej *prebojni profil, nevarnost plazov, prikrita* glej *prikrita nevarnost plazov, snežna odeja, profil*, glej *profil snežne odeje*. Mogoče je navajati tudi vse terminološke zveze z iztočnico v t. i. gnezdu. V tem primeru se pojavi vprašanje, ali so vse zveze v gnezdu pomensko istovetne ali sorodne z razlago iztočnice, kar ni zmeraj nujno.

1.1 Iztočnica je enobesedni termin ali beseda, del večbesednega termina (vendar samo polnopomenske, ne t. i. slovnične besedne vrste: veznik, predlog): **alokemičen** (Geološki terminološki slovar²²), **asociacijski, aspiracijski** (Psihiatrično izrazje²³), **termodinamičen, vetroven, vihar, vidnost** (Meteorološki terminološki slovar²⁴), **oprema, ozemljilo, ozemljitev, ločilnik** (Pojmovnik s področja obratovanja in vzdrževanja distribucijskega elektroenergetskega omrežja in postrojev²⁵). Ta sistem

¹⁸ Humar, M., s strokovnjaki za papirništvo, 1996: *Papirniški terminološki slovar*, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana.

¹⁹ Stritar, A., in drugi, 1997: *Pojmovnik jedrske tehnike in varstva pred sevanji*, Društvo jedrskih strokovnjakov Slovenije, Ljubljana.

²⁰ Upošteva se abeceda vseh črk termina. Najpogostejši je prvi tip razvrstitve, ki omogoča lažje iskanje informacije.

²¹ Prim. op. 9.

²² Pavšič, J., in drugi: *Geološki terminološki slovar, delovno gradivo 1992–97*, Sekcija za terminološke slovarje ZRC SAZU in Naravoslovnotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani.

²³ Milčinski, L., 1993: *Psihiatrično izrazje*, Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Psihiatrična klinika, Ljubljana.

²⁴ Petkovšček, Z., in drugi, 1990: *Meteorološki terminološki slovar*, Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Društvo meteorologov Slovenije, Ljubljana.

²⁵ Bokal, D., in drugi, 1994: *Pojmovnik s področja obratovanja in vzdrževanja distribucijskega elektroenergetskega omrežja in postrojev*, Elektroinštitut Milan Vidmar, Ljubljana, JP Elektro Celje, Celje, JP Elektro Gorenjska Kranj, JP Elektro Ljubljana, Ljubljana, JP Elektro Maribor, Maribor, JP Elektro Primorska, Nova Gorica.

pri marsikaterem slovarju ni izpeljan v celoti. Ustreznost je odvisna od tega, ali gre za domišljen sistem, ki prispeva k ekonomičnosti, ali pa samo za naslanjanje navadno na Slovar slovenskega knjižnega jezika. Primeren je zlasti za terminološke slovarje, v katerih se ne navajajo tuji ustrezniki, ker je sicer težje pregleden. Tako je npr. izdelan Tehniški metalurški slovar,²⁶ ki vsebuje zelo veliko podatkov.

1.1.1 Če je izpostavljeni del samostalnik ali glagol, je ta že lahko sam termin. Tedaj je razložen. Sledijo zveze, navadno s pridevnikom, in razlage. Bolj nedosledno so prikazovane pridevniške, glagolniške iztočnice, poimenovanja za ženske osebe ipd. Te imajo dve vrsti razlag: redkeje *polnopomenske*, pogosteje t. i. *posredne* ali *sklicevalne*. Pri terminoloških slovarjih lahko ločimo *nepomenske* in *pomenske posredne ali sklicevalne razlage*.

1.1.2 Nepomenske sklicevalne razlage vodijo k drugi iztočnici: samostalniški, glagolski, k moški vzporednici samostalnika. Uporabnik slovarja mora iz opisa pomena iztočnice, na katero se sklicuje razlaga, sam ugotoviti, kaj pomeni določena zveza. Imajo shematično obliko *nanašajoč se na ...*, *ženska oblika od ...*, *glagolnik od ...*, *ki se nanaša na ...*:

alokemičen *ki se nanaša na alokem* (Geološki terminološki slovar)

asociacijski *Nanašajoč se na asociacije: asociacijski poskus* (Psihiatrično izrazje)

aspiracijski *Nanašajoč se na aspiracijo: aspiracijska raven višina ali obsežnost človekovih ciljev* (Psihiatrično izrazje)

avtističen *Nanašajoč se na avtizem; samošen* (Psihiatrično izrazje)

nagonski *Nanašajoč se na nagon: nagonsko dejanje dejanje, ki sledi neposredno nagonski spodbudi in obide racionalno kontrolo* (Psihiatrično izrazje)

dajatveni *ki se nanaša na dajatev* (Gradivo za pravni slovar²⁷)

1.1.3 Sklicevalni razlagi lahko sledijo razloženi ali nerazloženi dvo- ali večbesedni termini. S tovrstnimi razlagami se obseg prikazanega terminološkega besedja razširi, saj naj bi pokrile tudi v slovarju nenavedene terminološke zveze. *Nepomenske sklicevalne razlage* opišejo pomen terminov nenatančno, zato so za terminološki slovar manj primerne. Pogoste so takrat, kadar so termini na meji splošnosporazumevalnih poimenovanj oziroma kadar slovar prikazuje terminologijo v širšem smislu, termine, ki se uporabljajo splošno in v stroki:

knjižničen *nanašajoč se na knjižnico* (Bibliotekarski terminološki slovar²⁸)

²⁶ Paulin, A., 1995: *Tehniški metalurški slovar*, Mladinska knjiga, Ljubljana.

²⁷ Gradivo za pravni slovar bo v začetku leta 1999 izdala Sekcija za terminološke slovarje. Pravni slovar se je izdceloval skoraj 50 let. Pri njem so sodelovale starčjske generacije slovenskih pravnikov. Ker na začetku ni bila izdelana zasnova slovarja in ker se je zdaj spremenil tudi družbeno-politični sistem, bo slovar izdan kot gradivo, ker ga ni mogoče izdelati v skladu s slovaropisnimi pravili.

²⁸ Bibliotekarska terminološka komisija, 1996: *Bibliotekarski terminološki slovar*, poskusni snopič, Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani in Znanstvenoraziskovalni center SAZU.

1.1.4 Če se slovarnik odloči za enobesedne iztočnice, je za terminološki slovar pri pridevniških, glagolniških ipd. iztočnicah primernejša *polnopomenska sklicevalna razlaga*, ki je pogosto dopolnjena z *naštevalno*, npr.:

alohton *ki je preložen ali premaknjen s kraja nastanka na drugotno mesto, npr. alohtono nahajališče, alohtona podlaga, alohtona gruda* (Geološki terminološki slovar)

alokromatičen *ki je po prvotni sestavi brezbarven in je obarvan od vključkov ali drugih prvin* (Geološki terminološki slovar)

1.1.5 Sistem postavljanja iztočnic naj bi bil v slovarju enoten. Ni dobro, da se uporabljajo različni načini. Slovensko in tuje slovaropisje pa kaže na to, da je temelj terminološkega slovarja termin v celoti, zato naj bi bil ta tudi iztočnica, saj se pogosto uporablja v več zvezah. Tudi če se slovarnik ne odloči za prikazovanje terminov kot iztočnic, pogosto ne more drugače, kot da uporabi več tipov nastavljanja iztočnic. Osamosvojene so tisti termini, ki se pojavljajo v različnih zvezah. Take iztočnice morajo biti povezane z vodilkami, sicer je težje najti povezave med njimi, zlasti če si abecedno ne sledijo. V Geološkem terminološkem slovarju sta iztočnici **alokemičen** in **alokemična metamorfoza**:

alokemičen *ki se nanaša na alokem*

alokemična metamorfoza *metamorfoza, nastala z dodajanjem kake sestavine*

Gradivo za pravni slovar bo npr. imelo iztočnico **delovni** z zelo veliko zvezami in posebej **delovni čas** zato, da bodo prikazane zveze, v katerih se pojavlja termin, in dva pomena: **1. uradno določeno trajanje dnevne in tedenske zaposlitve**: deljeni, dnevni, polni, skrajšani delovni čas; daljši kot polni, krajši kot polni, enkratni polni delovni čas; razporeditev delovnega časa; sklad delovnega časa **2. v zvezi**: presežni delovni čas *čas, v katerem ustvari delavec presežni proizvod, ki si ga prilasti lastnik proizvodnih sredstev*. Če si iztočnici ne sledita, je treba odcepitev dela zvez od osnovnega slovarskega članka zaradi večje preglednosti označiti z vodilko, npr. pri **delovni delovni čas**.

2 Razlaga je samostojni element slovarskega članka ali del razlagalne povedi, katere osebek je iztočnica.

2.1 Večina slovenskih terminoloških slovarjev prikazuje iztočnico kot samostojni del slovarskega članka. Razlaga ne vključuje iztočnice. Taki so npr. primeri iz Kmetijskega tehniškega slovarja:²⁹

motika *orodje za okopavanje, plevel ter rahljanje zemlje, navadno s trikotnim listom*

mulčnik *sekalni kosilnik za košnjo in pokrivanje zemlje v sadovnjaku*

razpršilnik *škropilnica in šoba pri škropilnici*

²⁹ Adamič, F., 1995: *Sadjarstvo, Kmetijski tehniški slovar*, 1. knjiga, 6. zvezek, Zbornik Biotehniške fakultete Univerze v Ljubljani.

kosilnica stroj za košnjo
kosir nož z zakrivljenim rezilom
kraška motika kopača z dvema ali tremi roglji

2.2 Iztočnica je osebek slovarskega opisa. Ta tip opisovanja je značilen za Cobuildov slovar,³⁰ v slovenskih terminoloških slovarjih ga skorajda ni. Bolj primeren je za slovarje splošnega jezika, saj lahko nadomesti pojasnjevalno gradivo, ker je že iz razlage razvidno, v kakšnih zvezah in sobesedilih se uporablja iztočnica. Tako so prikazane iztočnice v slovarju Standardni farmacevtsko tehnološki izrazi:³¹

praški za suspenzije za oči so v ovojnino shranjeni praški, ki po dodatku disperznega sredstva tvorijo sterilno homogeno aplikacijo za aplikacijo v oko.

praški so zmesi trdnih zdravilnih učinkovin, drog ali izlečkov drog, predpisane stopnje razdrobljenosti.

Tako so razlage skupaj s terminom povedi, zaključene s piko.

3 Značilnosti terminoloških slovarskih opisov ali razlag

3.1 Slovarnik in strokovnjak, ki pišeta slovar, sta zmeraj pred vprašanjem: ali naj bo razlaga bolj splošna in površna, izhajajoča samo iz besede, ali pa naj bolj upošteva elemente označenega. Preveč splošna razlaga za strokovni slovar ni ustrezna. Če poimenovanje nima za stroko značilnega pomena, je vprašanje, če je iztočnica sploh termin. V marsikaterem slovenskem terminološkem slovarju je v uvodu, najbrž po zgledu Slovarja slovenskega knjižnega jezika, zapisano, da razlage niso definicije, kar je smiselno in potrebno pri slovarju knjižnega jezika, pri terminološkem pa ne. Ni pa pojasnjeno, kaj naj bi to pomenilo. Po Cobuildovem slovarju³² je definicija *statement explaining the meaning of a word or expression, especially in a dictionary*. Razlaga v terminološkem slovarju naj bi povedala kaj, kje, za kaj, kakšno je tisto, kar poimenuje termin.

3.2. Za primerjavo vzemimo besedo **cisterna**. Razlaga v splošnem slovarju mora biti splošno razumljiva, ne sme vsebovati ozkostrokovnih besed, v terminološkem pa mora biti opisana s stališča stroke, saj je namenjen zlasti strokovnjaku. Primerjajmo opise v splošnem slovarju in leksikonu s tistimi v terminoloških slovarjih:

cisterna 1. velika valjasta posoda za shranjevanje tekočin // vozilo z vgrajeno tako posodo **2.** velik vodni zbiralnik, vodnjak (Slovar slovenskega knjižnega jezika)

cisterna 1. zelo velika posoda za hranjenje tekočin **2.** cestno, železniško vozilo ali ladja za prevažanje tekočin (Leksikon Cankarjeve založbe)

³⁰ Collins Cobuild English language dictionary, London 1993.

³¹ Komisija za slovensko farmacevtsko tehnološko terminologijo, 1996: Standardni farmacevtsko tehnološki izrazi, Ljubljana.

³² Collins Cobuild English language dictionary, London 1993.

cisterna zelo velika posoda za hranjenje vode, tekočih goriv; gradbeniško betonski hrami za zbiranje deževnice; cestno, železniško vozilo ali ladja za prevažanje tekočin, npr. avtocisterna (Splošni tehniški slovar)

cisterna velika valjasta posoda za shranjevanje tekočine; ledvena cisterna mezzgovna vrečka, v katero se steka telesna mezza; mlečna cisterna vimenska votlina, v kateri se zbira mleko iz žleznega parenhima (sestavljena je iz žleznega in seskovega dela); subarahnoidalna cisterna sistem votlinic, napoljenih s cerebrospinalno tekočino, ki oplakuje površino možganov (Veterinarski slovar)

V vseh slovarjih je **cisterna** prikazana v splošnem pomenu s približno enakimi opisnimi elementi, kar kaže na to, da se uporablja v splošnem jeziku in v strokovnih, vendar ima povsod enak pomen. Izrazito terminološki pomen dobi šele v posebnih zvezah.

3.3 Primerjajmo prikaz **ceste** v splošnem in v terminološkem slovarju. Da gre za terminološki pomen, kaže nosilna beseda razlage, ki ni pot, ampak gradnja:

cesta širša, načrtno speljana pot, zlasti za promet z vozili (Slovar slovenskega knjižnega jezika)

cesta za promet z vozili in/ali za pešce določena gradnja (Terminološki slovar za cestogradnjo³³)

3.4 Lažje je ločiti splošnost razlag od terminološkosti, če ima iztočnica v določeni stroki popolnoma svoj od splošnega različen pomen, torej gre za pravo terminološko rabo. **Cvetenje** v splošnem jeziku poimenuje to, da ima rastlina cvet, cvete, v terminologiji se pomen po podobnosti razširi:

cvetenje oddvajanje ločenih (prostih) delcev na površini gradbenega izdelka (Terminološki slovar za cestogradnjo)

Značilni elementi termina morajo biti izraženi z razlago:

izločevalec naprava za odstranjevanje primesi (Slovar slovenskega knjižnega jezika)

izločevalnik gradbena naprava v sistemu za odvodnjavanje, v kateri se različne snovi, ki ogrožajo vodo (npr. lahke tekočine in težke kovine), ločijo od odtekajoče vode in zadržijo (Terminološki slovar za cestogradnjo)

izločevalnik grč predprebiralnik za izločanje grč in nerazkuhanega sekanca, rezanca iz surove vlakninske suspenzije pri izdelavi celulozne vlaknine (Papirniški terminološki slovar)

izločevalnik trsk predprebiralnik za izločanje trsk, večjih kosov nerazvlaknjenega lesa iz surove suspenzije neposredno po brušenju pri izdelavi bruševine (Papirniški terminološki slovar)

³³ Jancz Žmavc, 1994: *Terminološki slovar za cestogradnjo s prevodi izrazov v angleščini in nemščini*, DRC, Družba za raziskave v cestni in prometni stroki Slovenije.

lezenje časovno odvisno trajno preoblikovanje pri naneseni trajni preobremenitvi, odvisno od viskoelastičnih in/ali viskoplastičnih lastnosti materiala (Terminološki slovar za cestogradnjo)

3.5 Primerjava opisov besede **inverzija** v splošnem slovarju in v terminoloških opozori tudi na to, da mora terminološka razlaga vsebovati dovolj pomenskih elementov. V spodnjih primerih da splošni slovar ustrežnejši pomenski opis terminov kot metalurški ali psihiatrični slovar:

inverzija 1. knjiž. *preobrat, preusmeritev* 2. lingvistično *nenavaden, spremenjen vrstni red sintaktičnih enot v stavku, obrnjena stava*; botanično vegetacijska *inverzija pojav, da v kraških vrtačah zaradi posebnih klimatskih razmer nastopajo vegetacijski pasovi v obratnem razmerju*; kemijsko *cepitev, delitev trsnega sladkorja na grozdni in sadni sladkor*; medicinsko spolna *inverzija spolna nagnjenost do oseb istega spola*; meteorološko toplotna *inverzija pojav, da je temperatura zraka v višinah višja kot v nižinah* (Slovar slovenskega knjižnega jezika)

inverzija 1. *pojav, da se pri zasuku okoli točke, središča simetrije za 180° pokaže enaka, a obrnjena slika* 2. *pojav, da se plasti pri gubanju obrnejo za okoli 180°* (Geološki terminološki slovar)

inverzija *preobrat* (Tehniški metalurški slovar)

inverzija *pojav, ko je razporeditev kakega meteorološkega elementa (ponavadi temperature) z višino obratna od običajne* (Sneg in plazovi)

inverzija *pojav, da je razporeditev kakega meteorološkega elementa (navadno temperature) z višino obratna od običajne* (Meteorološki terminološki slovar)

inverzija *Zasuk v nasprotno smer: spolna (seksualna) inverzija* (Psihiatrično izrazje)

3.6 Razlaga prav tako ne sme biti preobložena s podatki, ker potem ni razvidno bistvo:

barierna cona *Specializirano tkivo, ki ga kambij tvori po poškodovanju in ki loči tkivo, nastalo pred poškodovanjem, od tkiva, ki nastaja po poškodovanju; stena 4 v modelnem konceptu CODIT. Zanj je značilen predvsem povečan delež parenhima (domnevno z antimikrobnimi snovmi)* (Les in skorja)

Razlaga kot definicija termina naj bi bila najkrajša mogoča izrazitev opisa pomena, jasna in razumljiva strokovnjaku in tudi izobraženemu nestrokovnjaku. Slovarska razlaga naj bi bila enopovedna. Obširnejši opisi pomena so značilni za leksikone in enciklopedije.

Enopovednost povzroča velike težave, ker je treba pomenski opis zelo zgostiti, hkrati pa razlaga ne sme biti okorna. Naj navedem nekaj primerov iz Papirniškega terminološkega slovarja in Gumarskega slovarja, ki so skorajda na meji preobloženosti s podatki:

razvlaknjevanje *ločevanje naravno sprjetih celic surovega ali kemično, toplotno obdelanega sekanca, rezanca, rejektnih skupkov ali grč pri izdelavi meljavine,*

polceluloze ali drugih lignificiranih vlaknin z brusilnikom, defibratorjem, diskastim rafinerjem, mlinom ob dodajanju vode (Papirniški terminološki slovar)

brusilnik stroj za izdelovanje bruševine s pritiskanjem naravnega ali toplotno, kemično obdelanega kratkega lesa na brusilni kolot ob dodajanju manjše količine vode (Papirniški terminološki slovar)

svileni kopijski papir zelo tanek, gladek, nekoliko mokromočen in prosojen list brezlesnega papira, ki se pri izdelovanju kopij navlažen pritisne na predlogo, napisano s posebnim vodotopnim barvilom, da nastane negativna kopija (Papirniški terminološki slovar)

napenjalni boben boben za napenjanje na konfekcijskih strojih, za napenjanje žičnih jeder, trakov pri transporterjih (Gumarski slovar)

nanašati vtirati lateks, kavčukovo zmes, raztopino kavčukove zmesi, barve, lake, finiše v podlogo ali razlivati te materiale po njej z valjem, čopičem, brizgalnikom nanašalnim nožem, pršilko (Gumarski slovar)

3.7 V nekaterih slovarjih se uporabljajo opisno prazne nosilne razlagalne besede, npr. *vrsta*, ki je najpogostejša, ali pa pridevniki, ki prav tako ne povedo za opisovani termin značilnih lastnosti.

3.8 Nosilna razlagalna beseda mora biti besednoprstno enaka jedrni besedi terminološke zveze ali terminu. Besednoprstno neustrezne nosilne razlagalne besede se pojavljajo zlasti v slovarjih, pri katerih izdelavi niso sodelovali leksikografi. V prvih dveh navedenih primerih je nosilna beseda ustrezna, v drugih dveh pa je iztočnica pridevnik, nosilna razlagalna beseda pa samostalnik:

ančka lutka odraslega človeka za učenje in vadenje umetnega dihanja in zunanje masaže srca (Sneg in plazovi)

detonacijska vrstica vrstica za proženje min, katere polnilo izgoreva z veliko hitrostjo (Sneg in plazovi)

dihalni balon prenosna naprava za izvajanje umetnega dihanja (Sneg in plazovi)

aditiven Periklinske delitve v kambiju, s katerimi se dodaja celični material lesnemu telesu in ki neposredno ali posredno določajo količino, delež in tip lesnih elementov. Glej periklin. (Les in skorja)

akropetalen. Označba za smer gibanja, diferenciacijo ipd., ki poteka od baze k apeksu. (Les in skorja)

4 Stilne in druge značilnosti razlag

4.1 Za strokovni jezik sta značilni brezosebnost, zlasti pa čustvena neobarvanost. Take naj bi bile tudi slovarske razlage v terminoloških slovarjih. Pregled le-teh pokaže različna odstopanja od osnovnih pravil.

4.2.1 Osebnost in brezosebnost

Osebo izražanje, s čimer je mišljena zlasti uporaba 1. osebe množine, je najbrž posledica slovenskega jezikovnega izobraževanja, ki je vcepilo misel, da je trpnik nelep, oziroma priročniškega načina izražanja. Raba osebne oblike glagola je manj primerna, saj se z neosebno izražja posplošenje, ki je tipično za slovarsko pomensko opisovanje. V navedenih primerih so neustrezne besede označene s krepkim tiskom:

zaslonka *Nenadna zožitev v cevovodu, ki jo vgradimo namenoma zato, da z merjenjem padca tlaka čezno ugotavljamo pretok v cevovodu.* (Pojmovnik jedrske tehnike in varstva pred sevanji³⁴)

zdravilni čaji *so zmesi ustrezno razdrobljenih drog. Pripravljamo jih kot vodne izvlečke.* (Standardni farmacevtsko tehnološki izrazi³⁵)

4.2.2 Osnovno slovaropisno načelo je, da se v razlagah uporabljajo stilno nezaznamovane besede in termini, ki so v slovarju razloženi. Uporablja se izrazje stroke, ki jo opisuje slovar. Odstopanja od tega naredijo razlago neslovarsko in neprecizno. Za slovarske opise je popolnoma neprimerno publicistično izražanje. Del, ki je neustrezen, je označen s krepkim tiskom:

stalna besedna zveza *zveza dveh ali več besed, ki jo kakor navadno pri besedovanju jemljemo iz pomnilnika* (Enciklopedija slovenskega jezika³⁶)

Tak opis spravi uporabnika, ki potrebuje natančen opis pomena v zadrego oziroma zavaja: pomnilnik je računalniški termin. Stalna besedna zveza pa se hrani v človekovem spominu.

V naslednjih primerih pa gre zlasti za uporabo ekspresivnih besed iz splošnosporazumevalnega jezika:

načelo realnosti (*Freud*) *V osebnostnem razvoju prvotno vodilo, naj človek stremi za tem, kar mu obeta čim več ugodja* (Psihiatrično izrazje)

moria zbijanje neslanih šal *kot bolezenski pojav* (Psihiatrično izrazje)

4.2.3 Nepravilne so razlage, ki ne izhajajo iz strokovnega poimenovanja:

muzikoterapija *Obravnavanje psihopatoloških stanj z glasbo* (Psihiatrično izrazje)

Pri tem terminu bi morala biti razlagalna beseda *terapija* ali *zdravljenje*.

4.2.4 Pri razlagah, ki se močno približujejo definicijam, saj navedejo skorajda vse bistvene lastnosti označenega: kaj, kje, kako, čemu, zakaj, kdaj ipd., povzroča velike težave preprosta zahteva, da stoji oziralni veznik **ki/kateri** za besedo, na katero se nanaša. Pravila ni mogoče zmeraj upoštevati, zato zahteva branje take razlage tudi strokovno znanje, saj mora bralec sam ugotoviti, na kaj se nanaša ki.

viharni kuhalnik *kuhalnik s kovinskim ohišjem za toplotno zaščito pred vetrom, mrazom, ki se obesi na klin ali drugo pritrditveno točko*

³⁴ Prim op. 9.

³⁵ Prim op. 17.

³⁶ Toporišič, J., 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*, Cankarjeva založba v Ljubljani.

V navedenem primeru se ki nanaša na kuhalnik, ne pa na mrz ali kaj podobnega. Slovarnik bi se moral takemu tipu, če se le da, izogniti.

4.2.5 Za nekatere razlage so značilne prazne, t. j. odvečne besede, npr.: prilastkov odvisnik je pogosto mogoče izraziti s polstavkom, kar prispeva k ekonomičnosti izražanja: namesto *naprava, ki je namenjena za vzdolžno ločitev enega sistema zbiralnic na dva sektorja* bi bilo mogoče reči: *naprava, namenjena ...ali naprava za ...*

4.2.6 Za slovar je značilno definicijsko izražanje, pri katerem se pove ena ali več možnosti, izvzema se s prislovoma *zlasti* ali *navadno*, izražanje s protivnimi stavki je priročniško in ne slovarsko. Razlago: *naprava, ki je namenjena za vidno ločitev delov postroja ali voda, ni pa namenjena za izklop obremenjenega tokokroga* bi bilo mogoče poslovariti takole: *naprava za vidno ločitev postroja ali voda.*

4.2.7 Večina terminoloških slovarjev poda opis pomena z razlago, ki jo samo izjemoma dopolnjuje pojasnjevalno gradivo. To je značilno zlasti za slovarje knjižnega jezika. Pokaže tipično besedno okolje, skladske zveze, v katerih se uporablja iztočnica, in dopolnjuje razlago, pojavlja pa se tudi v nekaterih terminoloških slovarjih. Tak je npr. Gumarski slovar. V njem so nekatere razlage bolj splošne, zoži jih pojasnjevalno gradivo. Tak način razlaganja sicer razbremeni, skrajša in poenostavi razlago, ker pa ima pojasnjevalno gradivo v slovarju bolj poljubnostni značaj, je manj povedno kot razlaga. Pri natančnejših razlagah pojasnjevalno gradivo ne prinaša novih informacij.

atmosferilije *fizikalno in kemično delujoče snovi v spodnjih plasteh atmosfere:* pokanje vulkanizata zaradi atmosferilij (Gumarski slovar)

skimanje *nanašanje na kalandru brez frikcije:* skimanje tekstilnega korda, tkanine (Gumarski slovar)

strukturna viskoznost *idealizirana specifična viskoznost, pri kateri teži koncentracija polimera v topilu k ničelni vrednosti:* strukturna viskoznost polimerne raztopine (Gumarski slovar)

Hookov zakon *zakon, ki opredeljuje linearno sorazmerje mehanske napetosti in ustrezne deformacije snovi:* območje veljavnosti Hookovega zakona (Gumarski slovar)

4.2.8 Razlage v določenem slovarju morajo biti uravnotežene, kar pomeni, da mora vsaka vsebovati vsaj približno enako količino informacij. Če primerjamo razlage v Tehniškem metalurškem slovarju, imajo nekateri termini razlago, drugi ne, nekateri pa samo kratko pojasnilo:

adapter *pripomoček, ki določeno napravo omogoči prilagoditi za drugo funkcijo*

avtoklav *neprodušno zaprt kemični reaktor za procese nad vreliščem in zato pod zvečanim tlakom*

napenjalni boben *pri valjalnih strojih*

vlečni boben *pri vlečnih strojih*
cajna *iz pudlanega železa kovana palica za izdelavo žebeljev*
cedilnik del ulivnega sistema *za ločenje žlindre in oksidov s precejanjem taline*

Charpijevo kladivo (brez opisa)
Cottrell-Lomerjeva pregrada *pri dislokacijah*
dezintegrator *stroj za drobljenje in mešanje*
čistilno dleto *za odstranjevanje grebenov*

Enaka neskladnost je značilna tudi za razlage terminov v Kmetijskem tehniškem slovarju:

armatura *oprema ali priprava, ki tvori oporo pri gojitvi sadnega drevja*
motika *orodje za kopanje, okopavanje, pletev ter rahljanje zemlje, navadno s trikotnim listom*
mulčnik *sekalni kosilnik za košnjo in pokrivanje zemlje v sadovnjaku*
razpršilnik *škropilnica in šoba pri škropilnici*
kosilnica *stroj za košnjo*
kosir *nož z zakrivljenim rezilom*

4.2.9 Razlage razlagajo poimenovanje, kar velja tudi za terminološke slovarje. Zanimivo je, da prav razlage eponimov kažejo na pravilnost pojmovanja, da so to vrstna poimenovanja, saj se ime iznajditelja v razlagi skoraj dosledno ne izkazuje:

Hieblerjev toplotni omot *omot iz odej in astronautske folije, ki preprečuje nadaljnje ohlajanje podhlajene osebe in jo greje* (Sneg in plazovi)

Podobno velja tudi za poimenovanja, nanašajoča se na intelektualno lastnino:

Mohorovičičeva diskontinuiteta *meja med Zemljino skorjo in plaščem* (Geološki terminološki slovar)

Mohsova trdotna lestvica *deset stopenj, ki označujejo relativno trdoto mineralov* (Geološki terminološki slovar)

vpojnost za vodo po Cobbu *lastnost površja polno ali delno klejenega papirja, kartona, da vpija vodo, ki se izraža z grami v predpisanem času vsrkane vode na kvadratni meter površine* (Papirniški terminološki slovar)

Beaufortova skala *za ocenjevanje jakosti vetra na podlagi učinkov v naravi* (Meteorološki terminološki slovar)

5 Pravopisne značilnosti razlag

5.1 Začenjanje razlag z veliko začetnico je moteče zlasti pri nestavčnih razlagah ali pojasnitvah samo s sopomenko:

mizantrop *Ljudomrznik* (Psihiatrično izrazje)
mizogin *Sovražnik žensk* (Psihiatrično izrazje)

Vsak slovar je zapleten sistem. Napake, ki se pojavljajo v terminoloških slovarjih, kažejo na to, da bi pri njihovi izdelavi morali upoštevati tudi osnovna načela leksikografije. Kar pomeni, da dobrega terminološkega slovarja ne more napisati še tako dober strokovnjak ali znanstvenik brez sodelovanja leksikografa.

Meaning Descriptions in Recent Slovene Terminological Dictionaries

A non-adapted terminological dictionary should be – just as any dictionary of literary language or dialect – also a dictionary of nation's culture (whether spiritual or technical) and history. A dictionary of this kind can only be produced by a team of field experts and lexicographers. Explanations of technical terms in the form of meaning descriptions are key elements in any explanatory dictionary.

Two most frequently used types of explanations are analysed here: full meaning descriptions and indirect explanations (with cross-referencing).

Some shortcomings of explanations in Slovene terminological dictionaries are presented: too general or non-terminological descriptions, which can be either under- or over-informative, the main explanatory word is not adequate, the register style of words in meaning descriptions is not appropriate.